

QORAQALPOQ ANANAVIY BOSH KIIYIMLARI VA ULARNING FUKNCIONAL XUSUSIYATLARI

Ismailova Ayjamal

QMU oqitiwshi stajyor.

Amaniyazova Mexrigul

QMU studenti.

<https://doi.org/10.5281/zenodo.19743818>

Annotatsiya. Mazkur maqolada qoraqalpoq xalqining milliy bosh kiyimlari, xususan ayollar, erkaklar va bolalar bosh kiyimlarining tarixiy shakllanishi, ularning turlari, tuzilishi hamda ijtimoiy-madaniy ahamiyati yoritilgan. Tadqiqot davomida bosh kiyimlarning nafaqat kiyim elementi, balki insonning yoshi, jinsi, oilaviy holati va jamiyatdagi o'rnini ifodalovchi muhim ramz ekanligi asoslab berilgan. Shuningdek, bosh kiyimlarda qo'llanilgan bezaklar, ranglar va materiallarning o'ziga xosligi tahlil qilinib, ularning milliy an'analar va estetik qarashlar bilan uzviy bog'liqligi ko'rsatib o'tilgan. Maqola qoraqalpoq xalqining boy madaniy merosini o'rganish va saqlash nuqtai nazaridan muhim ilmiy manba bo'lib xizmat qiladi.

Kalit so'zlar: qoraqalpoq milliy kiyimi, bosh kiyimlar, taqiya, saukele, kiyimeshek, telpek, turme, tobelik, milliy an'ana, madaniy meros, xalq amaliy san'ati, kashtachilik, zargarlik, ijtimoiy ramz, estetik qarashlar, marosimiy kiyim, an'anaviy liboslar.

Ключевые слова: национальная одежда каракалпаков, головные уборы, тюбетейка, саукеле, кимешек, телпек, турме (салма), тюбелик, национальные традиции, культурное наследие, народное прикладное искусство, вышивка, ювелирное искусство, социальный символ, эстетические взгляды, обрядовая одежда, традиционный костюм.

Keywords: Karakalpak national clothing, headwear, skullcap (taqiya), saukele, kiyimeshek, telpek, turban (turme), tobelik, national traditions, cultural heritage, folk applied art, embroidery, jewelry art, social symbol, aesthetic views, ceremonial clothing, traditional costume.

Qoraqalpoq xalqining milliy kiyimlari tarkibida ayollar bosh kiyimlari alohida o'rin tutadi va ular xalqning qadimiy urf-odatlarini, estetik qarashlari hamda ijtimoiy tizimini o'zida mujassam etgan muhim madaniy meros hisoblanadi. Bosh kiyimlar nafaqat tashqi bezak vazifasini bajargan, balki ayolning yoshi, oilaviy holati, jamiyatdagi o'rni va hatto ma'lum darajada uning turmush bosqichlarini ham ifodalab bergan. Shu sababli qoraqalpoq ayollar bosh kiyimlari murakkab tuzilishga ega bo'lib, ularning har bir turi o'ziga xos ma'no va vazifani bajaradi.

Qoraqalpoq ayollar bosh kiyimlari tarkibiga asosan taqiya, saukele, kiyimeshek, turme va tobelik kabi elementlar kiradi. Yosh qizlar odatda taqiya kiygan bo'lib, bu bosh kiyim do'ppiga o'xshash shaklda tayyorlangan va marjon, tangalar hamda turli kashtalar bilan bezatilgan.

Taqiyaning bezaklari orqali qizning yoshi va hatto unashtirilgan yoki unashtirilmaganligi haqida ham ma'lumot olish mumkin bo'lgan. Masalan, popukning o'ng tomonida joylashuvi qizning unashtirilganini, chap tomonda bo'lishi esa aksincha holatni bildirgan.

Qoraqalpoq ayollarining eng mashhur va tantanali bosh kiyimlaridan biri saukele hisoblanadi. Bu bosh kiyim asosan to'y marosimlarida kelinlar tomonidan kiyilgan bo'lib, o'zining hashamatliligi va murakkab bezaklari bilan ajralib turadi. Saukele odatda kigiz asosida tayyorlanib, usti qizil mato bilan qoplanadi hamda marjon, metall va zargarlik buyumlari bilan bezatiladi. U dubulg'asimon shaklda bo'lib, qadimgi davrlardagi jangovar bosh kiyimlarni ham eslatadi va shu jihati bilan tarixiy ahamiyatga ega.

Shuningdek, u faqat kiyim emas, balki xalqning dunyoqarashi va estetik didini aks ettiruvchi san'at asari sifatida ham qaraladi. Turmushga chiqqan ayollar uchun esa kiyimeshek asosiy bosh kiyim hisoblangan. Bu bosh kiyim boshni va bo'yin qismini to'liq yopib turadi hamda ayolning oilali ekanligini bildiradi.

Kiyimeshek odatda ikki qismdan iborat bo'lib, uning ustidan salla yoki boshqa mato o'ralgan. Yosh kelinlar qizil rangli kiyimeshek kiygan bo'lsa, yoshi katta ayollar oq ranglisini tanlagan. Ayol birinchi farzandini dunyoga keltirgach, aynan shu turdagi bosh kiyimni kiyishga o'tgan va uni umrining keyingi davrlarida ham foydalanishda davom etgan. Kundalik hayotda esa qoraqalpoq ayollari turme deb ataladigan salla shaklidagi bosh kiyimdan foydalangan. Turme odatda do'ppi ustidan o'ralgan bo'lib, u turli matolardan, ayniqsa qizil shoyi yoki chitdan tayyorlangan. Yoshi katta ayollar esa oq rangdagi matodan foydalanishgan. Turme o'rash uslubi hudud va yashash tarziga qarab farq qilgan bo'lib, bu ham qoraqalpoq ayollarining kiyinish madaniyatidagi xilma-xillikni ko'rsatadi.

Bosh kiyimlar tarkibida töbelik ham muhim o'rin egallaydi. Bu asosan saukele ustidan taqiladigan kumush bezak bo'lib, qoraqalpoq zargarlik san'atining yuksak darajada rivojlanganligini namoyon etadi. Töbelik nafaqat bezak vazifasini bajaradi, balki bosh kiyimni yanada boyitib, marosimiy ahamiyatini oshiradi.

Umuman olganda, qoraqalpoq ayollar bosh kiyimlari murakkab tizimga ega bo'lib, ular ayol hayotining turli bosqichlarini aks ettiradi. Qizlar uchun taqiya, kelinlar uchun saukele, turmush qurgan ayollar uchun kiyimeshek, kundalik hayot uchun esa turme qo'llanilgan. Har bir bosh kiyimning shakli, rangi va bezaklari o'ziga xos ramziy ma'noga ega bo'lib, ular orqali ayolning ijtimoiy holati, yoshi va hatto oilaviy maqomi aniqlangan. Shu jihatdan qoraqalpoq ayollar bosh kiyimlari nafaqat kiyim elementi, balki xalqning tarixiy xotirasi, milliy o'zligi va madaniy merosining ajralmas qismi sifatida muhim ahamiyat kasb etadi.

Erkaklar bosh kiyimlari nafaqat kundalik ehtiyojni qondirish, ya'ni boshni quyosh, shamol va sovuqdan himoya qilish vazifasini bajargan, balki ular erkakning yoshi, ijtimoiy mavqei va ba'zan kasbi haqida ham ma'lumot beruvchi muhim madaniy belgilar hisoblangan.

Shu bois qoraqalpoq erkaklari bosh kiyimlari shakli, materiali va bezaklari jihatidan rang-barang bo'lib, ular an'anaviy hunarmandchilikning yorqin namunasi sifatida qadrlanadi.

Qoraqalpoq erkaklari orasida eng keng tarqalgan bosh kiyimlardan biri taqiya hisoblanadi.

Bu bosh kiyim odatda yumshoq matodan tikilib, boshga zich yopishadigan qilib ishlangan. Taqiya kundalik hayotda keng qo'llanilib, oddiy ko'rinishiga qaramay, unda milliy naqsh va bezak elementlari aks etgan. Erkaklar taqiyasi ayollarnikiga nisbatan kamroq bezatilgan bo'lib, ko'proq sodda va jiddiy ko'rinishga ega bo'lgan. U asosan yoshlar va o'rta yoshdagi erkaklar tomonidan kiyilgan va ko'pincha boshqa bosh kiyimlar, masalan telpek yoki salla ostidan ham foydalanilgan.

Qoraqalpoq erkaklarining yana bir muhim bosh kiyimi telpek hisoblanadi. Telpek odatda qo'y yoki tuya junidan tayyorlangan mo'ynali bosh kiyim bo'lib, u sovuq iqlim sharoitida boshni issiq saqlash uchun xizmat qilgan. Telpekning shakli dumaloq yoki biroz baland bo'lib, u erkaklarga salobatli ko'rinish bergan. Bu bosh kiyim ayniqsa qish faslida keng qo'llanilgan va u nafaqat amaliy ahamiyatga ega bo'lgan, balki erkakning mavqeini ham ko'rsatgan. Ba'zi hollarda telpekning sifati va ishlanish darajasi uning egasining ijtimoiy holatini ham ifodalagan.

Shuningdek, qoraqalpoq erkaklari salla shaklidagi bosh kiyimlardan ham foydalanganlar.

Salla odatda uzun matodan o'ralib, boshga o'raladigan bosh kiyim bo'lib, u ko'proq diniy va marosimiy ahamiyatga ega bo'lgan.

Salla kiyish erkakning hurmatli yoki katta yoshli ekanligini bildirgan va u turli marosimlarda, jumladan diniy yig'inlarda keng qo'llanilgan. Salla o'rash uslubi ham muhim bo'lib, u hududiy an'analarga va shaxsiy didga qarab farqlangan.

Qoraqalpoq erkaklari bosh kiyimlari orasida qalpoq turidagi bosh kiyimlar ham uchraydi.

Bu bosh kiyimlar odatda qalin mato yoki kigizdan tayyorlanib, boshni sovuqdan himoya qilish bilan birga qulaylik yaratgan. Qalpoq shakli oddiy bo'lsa-da, u amaliy jihatdan juda muhim bo'lgan va ko'proq kundalik mehnat faoliyatida qo'llanilgan.

Umuman olganda, qoraqalpoq erkaklari bosh kiyimlari o'zining funksionalligi, soddaligi va ramziy ahamiyati bilan ajralib turadi. Ular erkakning hayot tarzi, iqlim sharoitiga moslashuvi va milliy an'analarning uzviy qismi sifatida shakllangan. Har bir bosh kiyim turi o'ziga xos vazifani bajargan bo'lib, kundalik hayot, marosim va ijtimoiy munosabatlarda muhim rol o'ynagan. Shu jihatdan qaraganda, qoraqalpoq erkaklari bosh kiyimlari xalqning boy madaniy merosi va an'anaviy kiyinish madaniyatining ajralmas qismi sifatida katta ahamiyatga ega.

Qoraqalpoq xalqining milliy kiyinish madaniyatida bolalar bosh kiyimlari ham alohida o'rin tutadi va ular nafaqat amaliy ahamiyatga ega, balki chuqur ramziy va tarbiyaviy mazmuni ham o'zida aks ettiradi. Bolalar uchun mo'ljallangan bosh kiyimlar asosan ularni iqlim sharoitidan himoya qilish, sog'ligini saqlash va ayni paytda milliy an'analarni yosh avlodga singdirish vazifasini bajargan. Shu bilan birga, bu bosh kiyimlar orqali bolaning yoshi, jinsi va ba'zan oilaviy holati haqida ham ma'lum tasavvur hosil qilish mumkin bo'lgan. Qoraqalpoq jamiyatida bolalar bosh kiyimlariga alohida e'tibor berilgan bo'lib, ularni tayyorlashda estetik did, bezak san'ati va ramziy belgilar muhim o'rin egallagan.

Qoraqalpoq bolalari bosh kiyimlari orasida eng keng tarqalgan turlaridan biri taqiya hisoblanadi. Bu bosh kiyim bolalar uchun yengil va qulay qilib tikilgan bo'lib, ularning boshini quyosh va shamoldan himoya qilgan. Bolalar taqiyalari kattalarnikiga nisbatan yanada rang-barang va bezaklarga boy bo'lgan. Ularda turli xil kashtachilik naqshlari, marjonlar, rangli iplar va ba'zan mayda metall bezaklar qo'llanilgan. Ayniqsa qiz bolalar taqiyalari yorqin ranglari va nafis bezaklari bilan ajralib turgan. Bu bezaklar nafaqat estetik vazifani bajargan, balki ular bolani yomon ko'zlardan asrash, uni himoya qilish maqsadida ham ishlatilgan deb hisoblangan.

Yangi tug'ilgan chaqaloqlar va kichik yoshdagi bolalar uchun esa maxsus yumshoq bosh kiyimlar tikilgan bo'lib, ular ko'pincha paxta yoki yumshoq matolardan tayyorlangan. Bu bosh kiyimlar bolaning boshini issiq tutish va uni tashqi ta'sirlardan himoya qilish uchun mo'ljallangan. Ba'zi hollarda bu bosh kiyimlarga ham mayda bezaklar yoki tumorlar qo'shilgan bo'lib, ular bolaning sog'lom o'sishi va balolardan himoyalinishini ifodalagan.

Qoraqalpoq bolalar bosh kiyimlarida ranglarning ham alohida ahamiyati bo'lgan. Odatda kichik yoshdagi bolalar uchun yorqin ranglar tanlangan, chunki bu ranglar quvonch, hayotiylik va poklik ramzi sifatida qaralgan. Qiz bolalar bosh kiyimlarida qizil, sariq va boshqa yorqin ranglar ko'proq ishlatilgan bo'lsa, o'g'il bolalar bosh kiyimlari nisbatan sodda va kamroq bezakli bo'lgan. Shu bilan birga, bolalar ulg'aygan sari ularning bosh kiyimlari ham asta-sekin kattalar bosh kiyimlariga o'xshash shakl va uslubga o'tib borgan.

Qoraqalpoq bolalar bosh kiyimlari faqat kundalik hayotda emas, balki turli marosimlarda ham muhim ahamiyatga ega bo'lgan. Masalan, ayrim bayramlar va oilaviy marosimlarda bolalarga maxsus bezatilgan bosh kiyimlar kiydirilgan. Bu bosh kiyimlar orqali bolaga bo'lgan e'tibor, mehr va oilaning ijtimoiy holati ham namoyon etilgan. Shu jihatdan qaraganda, bolalar bosh kiyimlari nafaqat kiyim elementi, balki ijtimoiy va madaniy qadriyatlarning uzviy qismi sifatida qaraladi.

Umuman olganda, qoraqalpoq milliy bolalar bosh kiyimlari xalqning boy madaniy merosini aks ettiruvchi muhim unsur bo‘lib, ular bolani himoya qilish, tarbiyalash va milliy qadriyatlarni singdirish kabi ko‘p qirrali vazifalarni bajargan. Ularning shakli, materiali, ranglari va bezaklari orqali xalqning estetik didi, dunyoqarashi va qadimiy e‘tiqodlari namoyon bo‘ladi.

Shu sababli qoraqalpoq bolalar bosh kiyimlari nafaqat amaliy ahamiyatga ega, balki tarixiy va madaniy jihatdan ham katta qadriyat sifatida e‘tirof etiladi.

Adabiyotlar

1. Tomina T.N. Tkani v odejde kochevix i polukochevix narodov Sredney Azii. S. 242
2. Jdanko T.A. Narodnoe ornamentalnoe iskusstvo karakalpakov. S. 404.26
3. A.Ismailova. A.Jalgasbaeva “Qoraqalpoq ananaviy liboslarining boshqa o‘rta osiyo davlatlari milliy liboslaridan farqi va o‘xshashliklari” maqola